

Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.

(Ex Bibliotheca Corviniana 2, Supplementum Corvinianum 3.) Hg. von Edina Zsupán unter Mitarbeit von Christian Heitzmann. Budapest, Bibliotheca Nationalis Hungariae, 2014. 319 p.

A szétszóródott Corvina könyvtár egykori állományának rekonstrukciója, a fennmaradt „hiteles corvinák” összeírása a Corvina-kutatás kezdeteinek legfőbb törekvése volt, amelynek betetőzését, bizonyos értelemben végpontját Csapodi Csaba 1973-ban publikált repertóriumja jelenti.¹ Csapodi nagy összefoglaló műve egyfelől hasznos és megkerülhetetlen kutatási segéd-eszköz, az egyes kódexek, illetve a Corvina könyvtár különböző aspektusainak további vizsgálatára, újragondolására serkentő adatbázis. Másfelől olyan kánont alkotott, amely bár az elmúlt több mint negyven év kutatási eredményeinek fényében egyre inkább megérett a revízióra, mint műfaj megismételhetetlennek, folytathatatlanak tűnik.² Ennek a paradox helyzetnek a feloldását ígéri a 2008-ban indult *Supplementum Corvinianum* sorozat *Ex Bibliotheca Corviniana* alsorozata, amelynek első kötete a müncheni Bayerische Staatsbibliothek, második kötete a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek corvináit dolgozza fel.³ A corvináknak egy kisebb, a mai őrzési helyük alapján kijelölt csoportjára fókuszáló kötetek egyrészt megteremtik a lehetőségét a „mélyfúrásoknak”, az egyes kódexek beható vizsgálatának, másrészt a jövőben remélhetőleg folyamatosan bővülő sorozat részeként összefoglaló igénnyel is fellépnek.⁴

Mind a müncheni, mind a wolfenbütteli könyvtár corvina-anyagának feldolgozása a helyi szakemberek és a hazai Corvina-ku-

tatók szoros együttműködésében, illetve alapos helyszíni kutatás eredményeként valósult meg. Ennek gyümölcse a sorozat két fontos, ha nem legfőbb erénye: az eredeti kéziratok alapos vizsgálatára támaszkodó, részletes és pontos leírások, valamint az utóbbi időben egyre hangsúlyosabbá váló gyűjtéstörténeti szempontú megközelítés, amely a Corvina könyvtár utóéletével, az egyes kódexek provenienciájának rekonstruálásával és a későbbi bibliofilek Corvina-recepciójával foglalkozik. Már ez a két szempont is világossá teszi, hogy miért éppen a müncheni és a wolfenbütteli corvinákat tárgyaló kötetek indítják a sorozatot. Provenienciájukat tekintve mindkét esetben viszonylag homogén együttesről van szó.⁵ A hat latin nyelvű müncheni kódex részben bizonyíthatóan, részben valószínűsíthetően a Fugger-könyvtár részeként került be V. Albert bajor herceg (1528–1579) gyűjteményébe 1571-ben.⁶ Hasonlóképp mind a nyolc wolfenbütteli corvina megszerzése, akárcsak a kérdéses státuszú Regiomontanus-kódexé, egyetlen bibliofil uralkodóhoz, II. Ágost braunschweig-wolfenbütteli herceghez (1579–1666) köthető.⁷ Mind a müncheni, mind a wolfenbütteli könyvtár corvina-gyűjteménye közepes nagyságú: nyolc, illetve a Herzog August Bibliothekben a Regiomontanus-kötettel együtt kilenc kódexről van szó. Ez a nagyságrend lehetővé tette, hogy a hattagú magyar kutatócsoport (Ekler Péter, Madas Edit, Mikó Árpád, Monok István, Németh András és Zsupán

1 Csaba CSAPODI: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.

2 Mikó Árpád: A Corvina-könyvtár története. In: *Uralkodók és corvinák. Az Országos Széchényi Könyvtár jubileumi kiállításának 200. évfordulójára*. Kiállítási katalógus. Szerk. KARSAY Orsolya. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2002. 134.

3 *Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus*. Hg. von Claudia FABIAN–Edina Zsupán. (Ex Bibliotheca Corviniana 1, Supplementum Corvinianum 1.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008. A másik, a Corvina-könyvtárhoz kapcsolódó tanulmányokat tartalmazó alsorozat, a *De Bibliotheca Corviniana* eddig megjelent kötete: *Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'état moderne*. Publié par Jean-François MAILLARD–István MONOK–Donatella COPPINI. (De Bibliotheca Corviniana 1, Supplementum Corvinianum, 2.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009.

4 A sorozatról és a koncepcióról bővebben lásd MONOK István: Az Országos Széchényi Könyvtár Corvina-programja. *Magyar Könyvszemle*, 124. 2008. 330–333; Zsupán Edina: A wolfenbütteli corvinák kutatásáról. *Magyar Könyvszemle*, 124. 2008. 333–335 [a továbbiakban: Zsupán 2008a].

5 Zsupán 2008a. (ld. 4. j.) 335.

6 Edina Zsupán: Die Bibliotheca Corviniana im Kleinen. Beschreibung der lateinischen Corvinen der Bayerischen Staatsbibliothek. In: *Ex Bibliotheca Corviniana*. (ld. 3. j.) 74–76 [a továbbiakban: Zsupán 2008b].

7 A következő corvinát őrzi a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek: *Psalterium* (Buda és Firenze?, 1476–1481), Cod. Guelf. 39 Aug. 4°; Marsilius Ficinus: *Epistolarum ad amicos libri III–IV* (Firenze, 1481–1482), Cod. Guelf. 12 Aug. 4°; Synesius Platonius Cyrenaeus: *Liber de vaticinio somniorum, a Marsilio Ficino tractatus*, Marsilius Ficinus: *Epistolarum ad amicos libri III–IV* (Firenze, 1484/85 és 1489), Cod. Guelf. 2 Aug. 4°; Marsilius Ficinus: *Epistolarum ad amicos libri VIII* (Firenze, 1488), Cod. Guelf. 73 Aug. 2°; Priscianus Lydius: *In Theophrastum interpretatio de sensu et phantasia, tractata et exposita a Marsilio Ficino* (Firenze, 1489), Cod. Guelf. 10 Aug. 4°; Bartholomaeus Fontius: *Opera varia* (Firenze, 1488–1489), Cod. Guelf. 43 Aug. 2°; Johannes Tolhopff: *Stellarium* (Buda, 1480–1481), Cod. Guelf. 84.1 Aug. 2°; Alexander Cortesius: *De Matthiae Corvini Hungariae regis laudibus bellicis carmen* (Róma, 1487–1488), Cod. Guelf. 85.1.1 Aug. 2°. A kilencedik kódex, amelynek corvina-státusza kérdéses: Regiomontanus: *Tabulae directionum* (Magyarország [Buda?], 1470 k. és Nürnberg, 1510 k.), Cod. Guelf. 69.9 Aug. 2°. Valamennyi kódex elérhető digitálisan a könyvtár honlapján: Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Handschriften-datenbank, PURL: <<http://diglib.hab.de/?db=mss>>

1. *Psalterium*, 1476–1481
Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 39. Aug. 4°,
fol. 14r (© HAB)

Edina) mindössze egy egyhetes tanulmányút alatt felmérje a wolfenbütteli corvina-állományt.⁸

A wolfenbütteli anyaggal foglalkozó kötet mintegy felét teszi ki a katalógusszerű leírások, a kötet másik felét az egyes kódexek vagy kódexcsoportok készítésének körülményeivel, illetve későbbi történetükkel foglalkozó tanulmányok adják. A kötet két része kölcsönösen támogatja egymást. Egyfelől a szabatos katalógusrészben rögzített megfigyelések szilárd

alapként, megbízható nyersanyagként szolgálnak a tanulmányokhoz, másfelől a kódexleírások beépítik a tanulmányok bizonyos következtetéseit is.

A katalógusrészben Zsupán Edina leírásai szakszerű, precíz és minden részletre kiterjedő információval szolgálnak a kódexek valamennyi aspektusáról. Tartalmuk meghatározásánál külön hangsúlyt fektet az ajánlásokra, amelyekből világosan kiderül, hogy a kortárs humanisták (Marsilio Ficino, Bartolomeo Fonzio, Johannes Tolhopff és Alessandro Cortesi) munkáit tartalmazó kódexek mind Mátyásnak szóló dedikációval, ajándékként kerültek a Corvina könyvtárba. Cortesi és Tolhopff műve Mátyás számára íródott, Fonzio saját műveinek gyűjteményes kötetét kifejezetten a magyar király számára állította össze. Zsupán – és a Ficino-kódexekről írt tanulmányában Valery Rees – a nyomtatásban megjelent szövegvariánsoktól való eltéréseken keresztül arra is felhívja a figyelmet, hogy Ficino a leveleit tartalmazó köteteket hogyan szabta tudatosan a magyarországi célközönséghez.

A szövegek főliószáma mellett Zsupán gondosan jelzi az üresen hagyott oldalakat is. Ennek fontosságát mutatja, hogy Valery Rees a Cod. Guelf. 2 Aug. 4° jelzetű Ficino-kódex készítésének rekonstruálása során a Synesius-fordítás és Ficino leveleinek III. és IV. könyve közötti üresen hagyott oldalakat (fol. 26r–30r) is érvként használja fel emellett, hogy a leveleket tartalmazó rész elé később illesztették az ajánlást és a Synesius-fordítást.

Lényegesen Zsupán megfigyelései a pergamen minőségéről is, hiszen erről még a legjobb felbontású digitális felvétel alapján sem lehet ítéletet mondani, csak az eredetit kézbe véve. A hordozó minőségét Zsupán be is emeli szempontként a *Beatrix Psalterium* készítési helyének meghatározásakor a kódex geneziséről írt tanulmányában. Némi következtelenséget mutat azonban, hogy míg a tanulmány a zoltároskönyvek az itáliai készítésű kódexeknél megszokotthoz képest durvább, vastagabb pergamenjét a budai másolás melletti lehetséges érvként hozza fel, addig a *Psalterium* leírása vékony, kitűnő pergament („feines Pergament”) említi. Nem kevésbé fontosak a paleográfiai vizsgálatok eredményei. Zsupán Edina nemcsak a főszövegek írásképét jellemzi, és a korábbi szakirodalomban már azonosított scriptorait nevezi meg, hanem kísérletet tesz a korrektúrákat, kiegészítéseket és jegyzeteket készítő kezek elkülönítésére, datálására, esetleges meghatározására is. A legtöbb kódex jegyzeteiben sikerrel azonosítja Ágost herceg kezét, újabb adalékokat nyújtva ezzel a könyvtárát aktívan használó, gondozó, bibliofil uralkodó képéhez.

Az illumináció jellemzésekor Zsupán rögzíti a legfrissebb attribúciókat, végleg helyretéve így a magyar szakirodalomban

8 ZSUPÁN 2008a. (ld. 4. j.) 335. Wolfenbütteli kutatásaira támaszkodik, és a kódexcsoportnak a kötetben általa tárgyalt aspektusait (a kódexek leírásai mellett elsősorban a *Beatrix Psalterium* készítését és a corvináknak Ágost herceg reprezentációjában betöltött szerepét)

vizsgálja Zsupán Edina még nagyobb részletességgel 2016-ban megvédett doktori dolgozatában is: ZSUPÁN Edina: *A wolfenbütteli corvina csoport*. Doktori disszertáció. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2016.

sokáig Francesco del Chericónak tulajdonított, de Annarosa Garzelli kutatásainak köszönhetően már jó ideje Francesco Rosselli oeuvre-jébe sorolt *Beatrix Psalterium* és a két Ficino-kódex (Cod. Guelf. 12 Aug. 4°, Cod. Guelf. 73 Aug. 2°) címlapjának szerzőségét.⁹ (1. és 5. kép) A gazdagon díszített frontispíciumokon túl részletes leírást ad a kódexek másodlagos díszítéséről is, amelyek fölött a művészettörténészek korábban gyakran átsiklottak. Az ezek kapcsán tett megfigyelések elsősorban ismét a *Beatrix Psalterium* készítési helyének meghatározásánál hasznosultak.

A kötések szempontjából kiemelkedő jelentőségű a wolfenbütteli együttes. Egrészt valamennyi kódexnek fennmaradt az eredeti kötése, másrészt kiugróan magas köztük a bársony- vagy selyemkötések száma, amelyekből sérülékenységük miatt az egész corvina-anyagban viszonylag kevés őrződött meg: a százötvenhét, Mátyás idején a könyvtárba került kódex közül ötvenhatnak van még ma is meg a király halála előtt elkészült bőrkötése, míg mindössze tizenötnek maradt meg a selyem- vagy bársonykötése, és ebből hét (hat vörös és egy zöld színű) Wolfenbüttelben található.¹⁰ Zsupán Edina vonzó magyarázatot kínál a wolfenbütteli kötések egységességére: eszerint az uralkodói bíborra utaló vörös színű kötés összefüggésbe hozható azzal, hogy mind a hét kódex Mátyásnak szóló ajándék volt. Fontos lenne ebben a kontextusban tudni, hogy Budán vagy még Itáliában kötötték-e be ezeket a kódexeket, azonban egyedül Ficino leveleinek (Cod. Guelf. 12 Aug. 4°) zöld bársonykötését lokalizálja a leírás egyértelműen Firenzébe.¹¹ A Budán illuminált Tolhopff-corvina esetében az olvasó feltételezheti, hogy kötése is itt készült. A többi selyem- vagy bársonykötésnél a katalógustételek, bár többször felhívják a figyelmet itáliai típusú csatok nyomaira (Cod. Guelf. 2 Aug. 4°, Cod. Guelf. 10. Aug. 4°, Cod. Guelf. 73 Aug. 2°), lokalizálásukkal kapcsolatban végső soron bizonytalanságban hagyunk.

A kódexek provenienciájának ismertetése a Corvina könyvtárba való bekerülésük körülményeire fektet hangsúlyt, a Budáról a wolfenbütteli könyvtárig vezető úttal kapcsolatban csak a konkrétumokat közli, a hipotézisek megfogalmazását meghagyja Christian Heitzmann bevezető tanulmányának. A leírásokat rövid bibliográfia zárja, felsorolva a legfontosabb katalógusok vonatkozó tételeit. A kódexek teljes irodalmának

2. **Johannes Regiomontanus:** *Tabulae directionum*, írás: 1470 körül, illumináció: 1510 körül
Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 69.9 Aug. 2°, fol. 1v (© HAB)

közlését várni itt kétségkívül telhetetlenség lett volna, bár a fontosabb tanulmányok összegyűjtése nagy hasznára lett volna a további kutatásnak.

A Regiomontanus-kötet jócskán kibővített leírása tulajdonképp átvezetés a katalógusrészből a tanulmányokhoz. (2. kép)

9 Annarosa GARZELLI: *Le immagini, gli autori, i destinatari*. In: *Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525. Un primo censimento*. A cura di Annarosa GARZELLI. (Inventari e Cataloghi Toscani, 18.) Scandicci (Firenze), Giunta Regionale Toscana-La Nuova Italia Editrice, 1985. I. 173–188. A magyar szakmai diskurzusba Pócs Dániel emelte be Garzelli eredményeit, lásd Pócs Dániel: Urbino, Firenze, Buda – minták és párhuzamok a királyi könyvtár fejlődésében. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter et al. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008. 148.

10 Madas Edit táblázata alapján, lásd Edit MADAS: *La Bibliotheca Corviniana et les corvina «authentiques»*. In: *Matthias Corvin (I. 3. j.) 48–66*. Az ötvenhat eredeti bőrkötéses kódex közül negyvenötnek

van Budán készült corvina-kötése, a többi tizenegy kódex Itáliában készült, és már bekötve kerülhetett a Corvina könyvtárba. További két kódex kötését „budai reneszánsz bőrkötésként” határozza meg Madas Edit. A tizenöt selyem- vagy bársonykötésű kódexen kívül még három példányon maradt nyoma selyem- vagy bársonykötésnek, és tizenegy kódex színes virágindákkal festett metszése utal arra, hogy egykor szintén selyembe vagy bársonyba voltak kötve; lásd ROZSONDAI Marianne: *A Corvin Mátyás számára készített aranyozott bőrkötésekről*. In: *A holló jegyében. Fejezetek a corvinák történetéből*. Szerk. MONOK István. Budapest, Corvina–Országos Széchényi Könyvtár, 2002. 193.

11 A *Beatrix Psalterium* bőrkötése esetében a vonatkozó tanulmányhoz irányít további információért.

3. *Psalterium*, 1476–1481
Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 39. Aug. 4°,
fol. 116v (© HAB)

A kódexszel kapcsolatos fő kérdés, hogy mennyire tekinthető autentikus corvinának. Se a wolfenbütteli könyvtári katalógusok, se a 19. századi magyar kutatók corvina-jegyzékei nem tartják számon, még a tizenhárom wolfenbütteli corvinával számoló kibővített listák sem említik.¹² Hoffmann Edith volt

12 EDINA ZSUFÁN: Die Corvina in der Repräsentation von Herzog August. In: *Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. (Ex Bibliotheca Corviniana 2, Supplementum Corvinianum 3.) Hg. von Edina ZSUFÁN. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2014. 286.

13 HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofelek*. Budapest, Magyar Bibliophil Társaság, 1929. 61, 103.

14 CSAPODI 1973. (I. 1. j.) 345, No. 574; MADAS 2009. (I. 10. j.) 61, No. 112.

15 ANTHONY HOBSON: *Humanists and Bookbinders. Origins and Diffusion*

az, aki elsőként Mátyás könyvtárába sorolta, Vitéz János kézírását fedezve fel az emendációban.¹³ Őt követve aztán a magyar kutatás következetesen a corvinák között tartotta számon.¹⁴ Regina Cermann a katalógusrész struktúráját követve a szövegagyomány, az íráskép, a díszítés és a kötés gondos vizsgálatán keresztül kísérli meg rekonstruálni a kódex készítésének körülményeit és provenienciáját. Cermann legfőbb eredménye, hogy az egyik jegyzetelő kéz azonosításával sikerült a nürnbergi Wilhelm IV. Haller személyében megtalálni a kódex 16. század eleji tulajdonosát. Ez a proveniencia-adat immár kielégítő magyarázattal szolgál a kódex nürnbergi stílusú díszítésére és kötésére, amelyek készítését Cermann végleg elválasztja a szöveg másolásától, és megrendelésüket – beleértve a kódex corvina voltát sugalló címer festését – meggyőzően tulajdonítja Wilhelm Hallernak. Cermann-nak sikerül attribuílnia a kódex ornamentális díszítését is, méghozzá a Hallerrel kimutathatóan kapcsolatban lévő nürnbergi miniátornak, Jakob Elsnernek. Wilhelm Haller édesapjának magyarországi diplomáciai szolgálatát feltárva Cermann egy lehetséges kapcsolatot is kiépít Mátyás és a nürnbergi patricius könyvtára között, s így elképzelhető, hogy a Regiomontanus-kötet Corvina-származása és az ezt jelző címer befestése a kódexbe megbízható családi hagyományon alapul. Bár a Haller-proveniencia nem nyújt elégséges bizonyítékot ahhoz, hogy hiteles corvinának lehessen tekinteni a wolfenbütteli Regiomontanust, csak fenntartja ennek lehetőségét, Cermann mindenképpen új támpontokat nyújtott ennek a kérdésnek a mérlegeléséhez is.

A kötet második részét alkotó tanulmányok szervesen épülnek a kódexleírásokra, és jól hasznosítják a helyszíni vizsgálatok és kutatások eredményeit. A kódexek eredetiben való tanulmányozásának egyik legfőbb hozadéka a könyvek „kinyitása”, az, hogy az eddig szinte kizárólag a címlapokra fókuszáló művészettörténeti kutatás figyelme most a kódexek belső díszítését, a másodlagos dekorációt is elérte.

Igazán lényeges eredményeket a *Beatrix Psalterium* esetében hozott a belső iniciálék és a másodlagos dekoráció vizsgálata. (3. kép) A *Psalterium* hét belső figurális iniciáléjáról a korábbi szakirodalom alig tesz említést, csak néhány kutató jegyezte meg stílárís eltérésüket a címlaptól, és vetette fel, hogy Magyarországon készültek.¹⁵ Mikó Árpád vetette alá őket először alapos stíluselemzésnek, és kötötte őket konkrét stíluspárhuzam alapján a Budán működő észak-itáliai miniátorok te-

of the Humanistic Bookbindings 1459–1559. Cambridge, Cambridge University Press, 1989. 50; ALBINIA DE LA MARE: New Research on Humanistic Scribes in Florence. In: *Miniatura fiorentina del Rinascimento 1440–1525. Un primo censimento*. A cura di Annarosa GARZELLI. (Inventari e Cataloghi Toscani, 18.) Scandicci (Firenze), Giunta Regionale Toscana–La Nuova Italia Editrice, 1985. I. 462. Mikó Árpád Csontos János publikálatlan jegyzeteire is hivatkozik, lásd Mikó Árpád: Beatrix királyné Psalteriumának helye. Kérdések a *Bibliotheca Corvina* könyvfestői és könyvkötői körül. *Művészettörténeti Értesítő*, 59. 2010. 262, 270, 7. jegyzet.

vékenységéhez.¹⁶ Az iniciálék legközelebbi rokonát ugyanis a *Mátyás Graduale* egyetlen észak-itáliai stílusú miniatúrájában ismerte fel.¹⁷ Mikó a meggyőzően részletezett hasonlóságok ellenére nem tartotta azonosnak a két mestert, talán kvalitásbeli különbségek miatt. Ezek az eltérések azonban viszonylag könnyen magyarázhatók az iniciálék eltérő nagyságával (a *Graduale* miniatúrája impozáns, 15×15 cm-es méretével szemben a zsolttároskönyv iniciáléi mindössze 2×2,5 cm-esek), illetve azzal, hogy a *Psalterium* kezdőbetűinek kvalitását, kivitelezésük gondosságát a kódex belső hierarchiájában nekik szánt alacsonyabb presztízsű szerep is befolyásolhatta. Mindezeket figyelembe véve talán mégis megkockáztatható, hogy ugyanaz a miniatőr festette őket. Akárhogy is legyen, Mikónak ezzel a stílárís analógiával nemcsak a *Psalterium* belső iniciáléit, hanem a *Mátyás Graduale* eddig teljesen társtalannak tekintett észak-itáliai stílusú miniatúráját is sikerült lehorgonyoznia a budai produkcióban. A *Psalterium* belső iniciáléinak budai készítését támogatja Zsupán Edina egyik megfigyelése is, miszerint az egy-két soros iniciálék feltűnő hasonlóságot mutatnak a Budán készült *Kálmáncsehi Breviárium* hasonló típusú iniciáléival, tehát ezek is már Budán kerültek a kódexbe. Ezekre a tollrajzos mondatkezdő betűkre az észak-itáliai stílusú iniciálék több helyen is ráfednek (fol. 76v, 116v), tehát azoknál később, és ugyancsak Budán kellett készülniük.

Zsupán Edina okosan építi be ezeket a felfedezéseket a *Beatrix Psalterium* készítésének problémakörével foglalkozó tanulmányába.¹⁸ Kutatástörténeti áttekintése elsőként ad átfogó képet az egymás munkáival kapcsolatban sokszor nem eléggé tájékozott külföldi és a magyar szakemberek eredményeiről. Az így kialakuló kép kuszaságát jól mutatja, hogy a kódex valamennyi készítési fázisa kapcsán felmerült már mind a firenzei, illetve itáliai, mind a budai lokalizálás lehetősége. Zsupán Edinának az eddigi kutatási eredmények kritikus vizsgálatával és összehangolásával, valamint néhány új vizsgálati szempont beemelésével – a már tárgyalt belső iniciálék és a vastagabb pergamen mellett Lauf Judit segítségével a kalendárium zágrábi gyakorlatot követő sajátosságaira is felhívja a figyelmet – végül sikerül egy logikus forgatókönyvet felvázolnia a zsolttároskönyv geneziséről. Eszerint a magyar udvarból érkező megrendelésre Gundisalvus Hispanus Firenzében másolta a kódexet. Bár Francesco Rosselli épp a kódex feltételezhető készítésének idején tartózkodott Budán,¹⁹ Zsupán – Annarosa Garzelli attribúcióját követve, aki felvetette, hogy Rosselli az ún. Medici Iliász mesterével dolgozott együtt a *Psalteriumon* – a címlap kifestését is Firenzébe lokalizálja.²⁰ (1. kép) A kódex

4. **Johannes Tolhopff:** *Stellarium*, 1480–1481
Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 8.4.1 Aug. 2°, fol. 1r (© HAB)

belül teljesen díszítetlenül érkezett Budára, és itt kerültek bele a figurális iniciálék és a kisebb díszes mondatkezdő betűk is. A budai típusú metszés Budára lokalizálja a kódex kötését is, nem zárva ki ezzel Anthony Hobson attribúcióját se, aki Felice Felicianónak (1433–1479 után) attribúálta a filigrándíszes bőrkötést, hiszen a polihisztor humanista 1479-ben Aragóniai János (1456–1485) kíséretében éppen Magyarországra tartott.²¹ Ennek az alaposan átgondolt, a kódexből magából nyerhető információkat a fennmaradt történeti forrásokkal egyetlen narratívába foglaló forgatókönyvnek csak egyetlen pontjához fűznek egy rövid megjegyzést. Bár Garzelli kétség-

16 Ezeket a megfigyeléseit Mikó már pár évvel korábban közölte: MIKÓ 2010. (ld. 15. j.) 262–267.

17 *Graduale romanum* (Buda?, 1480-as évek), Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. lat. 424, fol. 7r.

18 Zsupán Edina a *Beatrix Psalterium*mal kapcsolatos kutatási eredményeit már 2010-ben közölte magyarul: ZSUPÁN Edina: A Beatrix-psalterium geneziséhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 59. 2010. 233–260.

19 Budára indulásának terminus ante quemje 1480, 1482 körül térhe-

tett vissza Firenzébe, lásd Louis A. WALDMAN: Commissioning Art in Florence for Matthias Corvinus: The Painter and Agent Alexander Formoser and His Sons, Jacopo and Raffaello del Tedesco. In: *Italy and Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance*. Ed. by Péter FARBAKY–Louis A. WALDMAN. Milan, Officina Libraria–Harvard University Press, 2011. 452–453.

20 GARZELLI 1985. (ld. 9. j.) II. 303, 542. kép.

21 HOBSON 1989. (ld. 15. j.) 50.

5. **Marsilius Ficinus:** *Epistolarum ad amicos libri III-IV*, 1481–1482
Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 12 Aug. 4°, fol.
1r (© HAB)

telenül az egyik legnagyobb szaktekintély a firenzei miniatúrák attribúciós kérdéseiben, a Medici Iliász mesterének munkássága nem tűnik olyan világosan leválaszthatónak Rosselli oeuvre-jéről, hogy a *Psalterium* címlapja kapcsán ne lehetne újra felvetni, hogy esetleg Rosselli egyedül festette, játékbán

tartva ezzel azt a lehetőséget is, hogy egyetlen ismert budai műve a zsolttároskönyv.

A wolfenbütteli anyagból a *Beatrix Psalterium* belső figurális iniciáléin kívül még egy kódex, a Tolhopff-corvina dekorációja kapcsolható Budán működő, lombard stílusban festő miniatörhöz, amellyel Mikó Árpád tanulmánya foglalkozik. Bár a tanulmány címe stiláris kérdések fejtegetését ígéri, Mikó elsőként a címlapnak a szakirodalomban eddig ritkán tárgyalt ikonográfiáját vizsgálja. (4. kép) Érdeme, hogy felhívja a figyelmet arra, hogy a keretdísz medalionjaiban ábrázolt jelenetek, amelyeknek eddig csak egy részét sikerült Csapodiné Gárdonyi Klára korábbi kutatásaira támaszkodva azonosítani, feltehetően egy Tolhopff által kifundált, összefüggő ikonográfiai programot alkotnak, amelyek megfejtése további kutatásra vár.²²

A címlap stiláris elemzése kínál lehetőséget Mikó számára a Mátyás kori budai könyvfestészet emlékananyagának áttekintésére. A Mikó által megrajzolt kép szervesen illeszkedik abba a hagyományba, amelyet a magyar kutatás Hoffmann Editthől kezdve konzekvensen követ a budai miniatörműhely és az azt érő észak-itáliai hatások kérdésében.²³ A koncepció lényege, hogy a budai kódexanyag két fókuszpont, a *Kálmáncsehi Breviárium* és a Cassianus-corvina köré szerveződik, amelyek két különböző, Budán működő, észak-itáliai miniatörnek attribálhatók: a *Kálmáncsehi Breviáriumot* szignáló Francesco da Castellónak, aki 1480 körül érkezhettett Budára, és az 1490 körül készült Cassianus-corvina mesterének. A magyar szakemberek mindkét miniatör esetében meglehetősen kevés sajátkezü művel számolnak, a legtöbb kódexet csak „hatásuk körébe” utalják. Francesco da Castello és a Cassianus mester között a hazai kutatók alapvető kvalitásbeli különbséget érzékelnek az utóbbi javára. Így Francesco legtöbbször mint közepes képességű kismester jelenik meg, aki elsősorban a konzervatívabb ízlésű főpapságnak dolgozott, és a corvina készítésében nem vett részt, szemben a jóval innovatívabb és színvonalasabb Cassianus mesterrel.²⁴

Egész más képet kapunk azonban Francesco da Castellóról, ha a lábjegyzetekben Mikó Árpád által is hivatkozott külföldi szakirodalmat átnézzük. A külföldi művészettörténészek ugyanis már régóta mellett érvelnek, hogy Francesco da Cas-

22 CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Tolhopff János, Mátyás király csillagársa. *Magyar Könyvszemle*, 100. 1984. 338–340. A címlap Janust ábrázoló, Tolhopff címeréből levezethető bal felső medalionjáról és az R iniciáléről legújabban lásd ORBÁN Áron: Johannes Tolhopf mitológiai–asztrológiai önprezentációja. In: *Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*. Szerk. Kasza Péter–Kiss Farkas Gábor–MOLNÁR Dávid. (Convivia Neolatina Hungarica, 2.) Szeged, Lazi Könyvkiadó, 2017. 75–84. A teljes frontispícium ikonográfiai programjának felfejtésére azonban egyelőre Orbán sem vállalkozott.

23 HOFFMANN 1929. (ld. 13. j.) 90–95, 115–117; HOFFMANN Edith: Franciscus de Castello Ithallico de Mediolano és szerepe a budai könyvfestő műhelyben. *Magyar Művészet*, 9. 1933. 42–46; BALOGH Jolán: *Mátyás*

király és a művészet. Budapest, Magvető Kiadó, 1985. 295–303; Tünde WEHLI: Influssi lombardi nella miniatura della corte di Mattia Corvino. *Arte Lombarda*, 139. 2003. 81–86; MIKÓ Árpád: *A reneszánsz művészet története Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2011; Árpád MIKÓ: Amanuensi, miniatör e legatori alla corte reale di Buda. Note sui problemi della Biblioteca corviniana. In: *Mattia Corvino e Firenze: Arte e Umanesimo alla corte del re di Ungheria*. Catalogo della mostra. A cura di Péter FARBAKY et al. Firenze, Firenze Musei–Giunti, 2013. 308–313.

24 WEHLI Tünde: A budai könyvfestészet Mátyás-kori kezdeteinek kérdéséhez. *Ars Hungarica*, 28. 2000. 24–25; WEHLI Tünde: Franciscus de Castello Ithallico Budán. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Kiállítási katalógus. Szerk. Mikó Árpád–TAKÁCS Imre,

tello és a Cassianus mester ugyanaz a személy.²⁵ Őuvre-jük egyesítését segítette Francesco da Castello néhány Itáliában készült szélesebb alapot nyújtó budai kódexek attribúciójának megítéléséhez, hanem árnyalják a Francesco da Castello mint Budán szerencsét próbáló kismester képet is. Angela Daneu Lattanzi, Mario Marubbi és Jonathan J. G. Alexander részletes stíluskritikai elemzése rávilágít a táj megformálása, a szakállas arcok és a figurák modellálása közötti hasonlóságokra, és legalábbis elgondolkodtató kapcsolatot teremt az addig két különböző mester körébe utalt művek között. A sajátkezőség kérdésében is jóval megengedőbbek a külföldi kutatók. Daneu Lattanzi például, noha több helyen számol más mesterek közreműködésével, a művek java részét legalább részben sajátkezőnek tartja.²⁷ Alexander szerint pedig Francesco minden neki attribuíált kódexen egyedül dolgozott; a kvalitásbeli különbségek – ami a magyar szakirodalom számára az egyik fő hivatkozási alapot jelenti a különböző kezek elkülönítésére – a hol több, hol kevesebb rendelkezésre álló idővel magyarázhatók.²⁸ Alexander ezt megalapoztatva a budai miniátorműhelyről is markáns elképzeléssel állt elő. Eszerint Itáliában a forrásokból nem mutatható ki több segédet foglalkoztató, nagy műhely, legfeljebb egy-két inassal és segéddel lehet számolni; Francesco da Castello esetében pedig az elvándorlás miatt még ez is megkérdőjelezhető.²⁹ A miniátor szerinte egyedül érkezett Budára, ahol nem jött létre körülötte egy különböző tanultságú mestereket összefogó műhely, mint amilyenell Marubbi vagy Wehli Tünde számol.³⁰ Ha nem is Francesco műhelyében, de kétségtelenül működtek Budán olyan északi tanultságú mesterek, akikre hatott a milánói miniátor, erről vall Kálmáncsehi Domonkos stílárisan

igencsak heterogén New York-i breviárium-missaléja és Mátyás vatikáni missaléja.³¹

A külföldi szakirodalmat 2013-as tanulmányában részletesen ismertető és a két mester azonosítására maga is hajló Farbak Péter a magyar és külföldi álláspont különbözőségének gyökerét abban látta, hogy míg az előbbieket Francesco művészetét statikusan szemlélték, az utóbbiak az évek során változó, újabb hatásokat befogadni képes mesterként tekintettek rá.³² Így a Budán festett corvinák lapszeldíszében a reneszánsz formanyelv megjelenésére – amely talán az egyik fő oka lehetett annak, hogy a hazai szakirodalom elkülönítette ezeket a műveket a *Kálmáncsehi Breviárium*tól – meggyőző magyarázat lehet a Mátyás által Firenzéből rendelt kódexek megismerése, és az sem elképzelhetetlen, hogy alkalmazásukra épp a királyi megrendelés jelentette a motivációt a miniátor számára.³³ Másrészt az eltérő attribúciós hozzáállás adódhat a különböző perspektívából is, amelyből a szóban forgó művekre a hazai és külföldi kutatók tekintenek. A magyar művészettörténészek talán azért sokkal szigorúbbak stíluskritikai kérdésekben, mert a hazai emléktanyag viszonylagos szűkössége miatt rendkívül érzékenyekké váltak az árnyalatnyi eltérésekre, kvalitásbeli ingadozásokra, míg a budai termésre az észak-itáliai könyvfestészet jóval bőségebb anyaga felől tekintő külföldi szakemberek számára máshol húzódik az „attribúciós határ”, magától értetődőbb az apróbb különbségek egy oeuvre-ön belül való értelmezése. Ahhoz, hogy a „budai műhely” és Francesco da Castello kérdésére friss szemmel lehessen tekinteni, a hazai kutatásnak szükséges érdemben mérlegelnie a két mester azonosságának lehetőségét, a külföldi szakembereknek pedig a sajátkezőnek tartott munká-

Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 412; MIKÓ 2011. (ld. 23. j.) 53–54, 58; MIKÓ 2013. (ld. 23. j.) 310.

- 25 Angela DANEU LATTANZI: Di alcuni miniatori lombardi della seconda metà del sec. XV: Francesco da Castello riesaminato. *Commentari*, 23. 1972. 225–260; Ulrike BAUER-EBERHARD: Unknown Renaissance Miniatures from Lombardy and the Veneto in Bavarian Collections. *Arte Cristiana*, 84. 1996. 21–23; Mario MARUBBI: Miniatura tra Lombardia e Ungheria: Riflessioni su Bartolomeo Gossi, Francesco da Castello e Giovanni Antonio Cattaneo. *Arte Lombarda*, 139. 2003. 96; Jonathan J. G. ALEXANDER: Francesco da Castello in Lombardy and Hungary. In: *Italy and Hungary, Humanism and Art in the Early Renaissance*. Ed. by Péter FARBAKY–Louis A. WALDMAN. Milan, Officina Libraria–Harvard University Press, 2011. 279–281. Csapodi Csaba és Zentai Loránd évtizedekkel ezelőtt néhány elutasító sorban reagált ezekre a felvetésekre: CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, Magyar Helikon–Corvina, 1976. 21; *Kódexek a középkori Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szerk. VIZKELETY András. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1985. 141–142. No. 139. (Zentai Loránd). Újabban Farbak Péter vetett számot a külföldi kutatás eredményeivel: FARBAKY Péter: A párizsi Cassianus–corvina és a Corvina könyvtár lombard–ferrara kapcsolatai. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 48–52.
- 26 Carlo Pallavicino püspök (1427 k.–1497) által a lodii székesegyház számára készített kóruskönyvek öt kötetébe festett miniaturákat (Lodi, Biblioteca Comunale Laudense, ms. Laud. 1–4, 6) lásd Mario MARUBBI: Carlo Pallavicino, vescovo umanista e mecenate. In: *Loro e la porpora, le arte a Lodi nel tempo del vescovo Pallavicino (1456–1497)*.

Catalogo della mostra. A cura di Mario MARUBBI. Cinisello Balsamo (Milano), Silvana Ed., 1998. 16. Ezenkívül a piacentzai San Sisto bencés kolostor számára készült Graduale négy kötetében (1, 2, 3, 5; magántulajdonban) és a sorozathoz tartozó Antifonáléban (Boston, Public Library, ms. Med. 120) mutatható ki a keze, lásd DANEU LATTANZI 1972. (ld. 25. j.) 225, 260, 21. jegyzet. A San Sisto kóruskönyveihez lásd Pier Luigi MULAS: I corali di San Sisto: gli artisti. In: *I corali benedettini di San Sisto a Piacenza*. Catalogo della mostra. A cura di Milvia BOLLATI. Bologna, Compositori, 2012. 52–53. Mario Marubbi 2003-ban publikálta a Francesco da Castello tanulóveire vonatkozó dokumentumokat is: MARUBBI 2003. (ld. 25. j.) 98. Francesco da Castellohoz kapcsol Paola Venturelli három tondót is Carlo Pallavicino zománccsiszes ún. Tabernákulumjáról (Lodi, Museo Diocesano), lásd Paola Venturelli: *Esmailée à la façon de Milan: Smalti nel Ducato di Milano da Bernabò Visconti a Ludovico il Moro*. Venezia, Marsilio, 2008. 137–138.

- 27 DANEU LATTANZI 1972. (ld. 25. j.) 236, 244–257.
- 28 ALEXANDER 2011. (ld. 25. j.) 290.
- 29 Uo. 274, 290.
- 30 Uo. 290; MARUBBI 2003. (ld. 25. j.) 93–94; WEHLI 2003. (ld. 23. j.) 81.
- 31 *Breviarium és missale* (Buda, 1481), New York, Pierpont Morgan Library, G. 7, *Missale* (Buda, 1488–1489), Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Urb. lat. 110.
- 32 FARBAKY 2013. (ld. 25. j.) 51.
- 33 MARUBBI 2003. (ld. 25. j.) 95.

6. **Synesius Platonicus Cyreneus:** *Liber de vaticinio somniorum*, a Marsilio Ficino traductus, Marsilius Ficinus: *Epistolarum ad amicos libri III–IV*, 1484/85 és 1489
Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 2 Aug. 4°, fol. 31r (© HAB)

34 Rees régóta foglalkozik a témával, lásd Valery REES: *Ad vitam felicitatemque*: Marsilio Ficino to his Friends in Hungary. *Verbum Analecta Neolatina*, 1. 1999. 70–85; Uő: Marsilio Ficino and the Rise of Philosophic Interests in Buda. In: *Italy and Hungary, Humanism and Art in the Early Renaissance*. Ed. by Péter FARBAKY–Louis A. WALDMAN. Milan, Officina Libraria–Harvard University Press, 2011. 127–148. Újabb: Uő: Buda as a Center of Renaissance and Humanism. In: *Medieval Buda in Context*. Ed. by Balázs NAGY et al. (Brill's Companions to European History, 10.) Leiden–Boston, Brill, 2016. 472–493.

35 A Valori család és Ficino kapcsolatához lásd Mark JURJEVIC: Marsilio Ficino and the Valori Family. In: Uő: *Guardians of Republicanism. The Valori Family in the Florentine Renaissance*. Oxford, Oxford University Press, 2008. 46–62.

36 Se Rees, se a kódex leírása nem tér ki azonban arra, hogy a kódex-készítés folyamatában hová helyezzük Valori 1484-ben megszüvegett ajánlását, melyben az 1482-ben elküldött példányról azt állítja,

kon túl számolnia kell az észak-itáliai miniátor szélesebb körű budai recepciójával.

Más jellegű problémákat vet fel a Firenzében készült öt kódex, amelyekkel két tanulmány foglalkozik. Valery Rees a négy Ficino-kódex szövevényes keletkezéstörténetét a Ficino és Mátyás budai udvara közti kapcsolat tágabb kontextusában tárgyalja.³⁴ Különösen izgalmas annak a két kötetnek a története, amelyek mindegyike a firenzei filozófus leveleinek III. és IV. könyvét tartalmazza (Cod. Guelf. 12 Aug. 4° és Cod. Guelf. 2 Aug. 4°). (5–6. kép) A második példány előszava ugyanis arról tudósít, hogy az elsőt, amelyet 1482-ben küldött Ficino és a kereskedő Francesco Giugni Mátyásnak ajándékba, útközben ellopták, és ezért látta Filippo di Bartolomeo Valori (1454–1494), a második példány készítésének finanszírozója megfelelő ajándéknak újból ezt a szöveget lemásoltatni Mátyás számára.³⁵ A kódex kodikológiai sajátosságait, a levelek elé illesztett Synesius-fordítás késői datálását és az Attavanténak tulajdonítható illuminációt figyelembe véve Rees meggyőzően érvel amellett, hogy a kódex – az eddigi elképzeléssel szemben – két fázisban készült: 1484-ben a leveleket tartalmazó rész, amely elé feltételezhetően csak 1489-ben illesztették Ficino Synesius-fordítását.³⁶ Hogy ennek a törésnek mi lehetett az oka, arra Rees nem tér ki. Lehetséges, hogy Valori már 1484 körül tervezett Magyarországra jönni, de utazása valamilyen okból nem valósult meg, és csak 1489-ben került ismét napirendre, amikor egy újabb, ezúttal Ficino leveleinek az első nyolc könyvét tartalmazó kódexet is készítettett ajándékba a magyar uralkodónak (Cod. Guelf. 73 Aug. 2°).³⁷ Hogy az állítólag ellopott példány bekerült-e valaha is Mátyás könyvtárába, nem tudni. Mindenesetre elgondolkodtató, hogy a többi, feltételezhetően azonos provenienciájú wolfenbütteli corvinától eltérő úton jutott II. Ágosthoz: 1623-ban ajándékozta a hercegnek Thomas Lansius (1577–1657), a tübingeni egyetem professzora, aki 1604-ben Magyarországon is járt. Ha végül nem került be a budai könyvtárba, az azt is jelenti, hogy Ficino Mátyáshoz címzett híres ajánlása, a török elleni háborúra buzdító *Exhortatio ad bellum contra barbaros*, amelyet leveleinek harmadik könyvéhez illesztett előszóként, bizonyíthatóan csak megírása (1480. október 1.) után majd egy évtizeddel, 1489-

hogy (feltételezhetően inkluzív számolással számítva) három évvel korábban tűnt el. Az ajánlás a fol. 1v-n olvasható, a Synesius-szöveg a fol. 2r-en kezdődik. Ez az oldal is az 1484-ben elkészült részekhez tartozik, vagy 1489-ben másolták be a Synesius elé, nem törődve azal, hogy a megadott időtartam akkor már három évről nyolcra duzzadt? Ennek eldöntését segítheti annak megvizsgálása, hogy a fol. 1 vajon a Synesius első oldalával azonos ívfűzetbe esik-e, vagy külön lapon illesztették a kódex elejére.

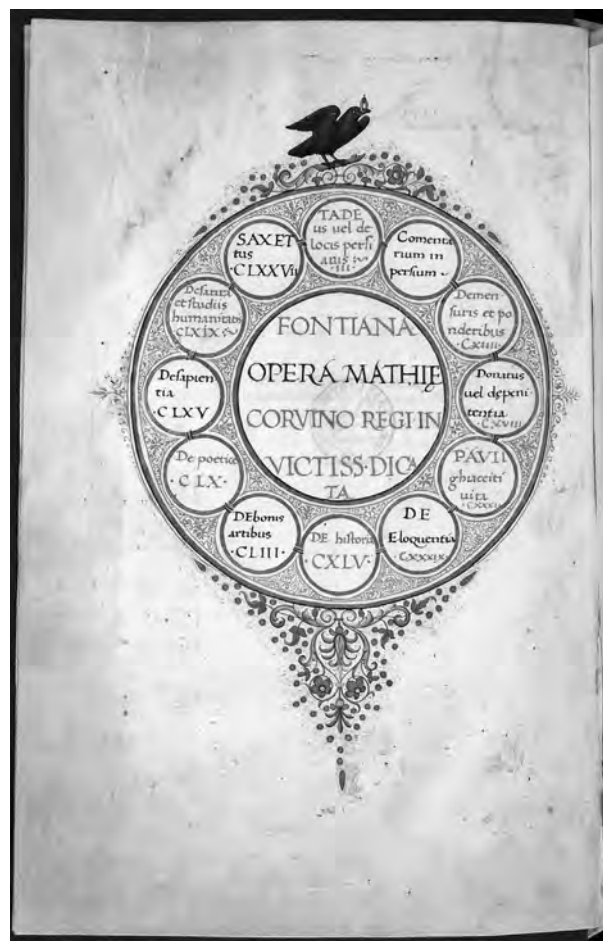
37 Ugyanebben az időben készítette Valori Mátyásnak a negyedik wolfenbütteli Ficino-kódexet, Priscianus Lydius *In Theophrastum interpretatio de sensu et phantasia* című művének fordítását (Cod. Guelf. 10 Aug. 4°). Bár Rees kételyeket fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy Valori magyarországi látogatására valóban sor került-e, ez a három kódex bizonyosan megérkezett Budára, szemben Ficino *De triplici vita* című, eredetileg Mátyásnak szánt és szintén Valori által finanszírozott kötetével, amelyet aztán – kitérővel belőle a Mátyás-

ben, a második példánnyal érte el a címzettet. Így, bár megszületését az aktuális helyzet – Otranto török kézre kerülése – motiválhatta, Mátyás politikai döntéseire, ahogy ezt Rees is hangsúlyozza, nem valószínű, hogy bármilyen hatással volt. A kézbesítés idejének bizonytalansága még egy szempontból lényeges lehet. Ficínónak ez a levele fontos forrásszöveg Herkulesnek Mátyás reprezentációjában betöltött szerepéhez, és figyelembe véve a viseigrádi Herkules-szobor 1485 körüli datálását, nem lényegtelen, hogy mikortól volt hozzáférhető a budai udvarban.³⁸

Bár a kötetek ajánlásaiból és kolofojaiból már eddig is tudott volt, Valery Rees tanulmányában különös hangsúlyt kap a magyarországi érdekeltségekkel rendelkező üzletemberek, kereskedők – Filippo di Bartolomeo Valori és Francesco Giugni – szerepe a kódexek elkészültében.³⁹ Ez nemcsak a kódexkészítés anyagi vonzatainak fontosságára emlékeztet, hanem a humanista, tudományos-kulturális kapcsolatokon túl az üzleti, diplomáciai viszonyrendszerbe is beemeli a könyveket.

A Ficino-kódexek készítésének modelljétől némileg eltér az ötödik firenzei kötet, Bartolomeo Foncio válogatott műveinek gyűjteménye, amely – úgy tűnik – a szerző saját vállalkozása, a szöveget is maga másolta. (7. kép) Alessandro Daneloni tanulmányából világosan kiderül, hogy a gondosan összeállított kódex egyfajta „portfólió”, amely átfogó képet szándékszik nyújtani a budai udvarba készülő Foncio írói, filológusi és tudósi kompetenciáiról.⁴⁰ Daneloni ugyan érzékletesen és hitelesen rekonstruálja Foncio levelezéséből a firenzei humanista Mátyás iránti attitűdjének változását és annak személyes mozgatórugóit, mégis túlzás a kódexet Foncio Mátyással való kiengesztelődésének narratívájába (is) helyezni, amely Vitéz János és Janus Pannonius kegyvesztettsége fölötti, jó másfél évtizeddel korábbi haragját és csalódottságát oldotta volna fel. Valószínűtlen, hogy Mátyás bármit is tudott volna Foncio korábbi negatív érzéseiről.

Zsupán Edina már a kutatás kezdetekor felvetette, hogy a wolfenbütteli corvinák feltűnő tartalmi egységessége – a nyolc kódex közül hét esetében kortárs humanista szerző Mátyásnak küldött munkájáról van szó – a provenienciával lenne magyarázható.⁴¹ Eszerint a Corvina könyvtárnak ezeket a személyesebb

7. **Bartholomaeus Fontius:** *Opera varia*, 1488–1489
Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek. Cod. Guelf. 43 Aug. 2°, fol. IIIv (© HAB)

darabjait Corvin János vette magához, akinek özvegyén, Frangepán Beatrixon keresztül annak második férjéhez, Brandenburgi György ansbachi és bayreuthi őrgörőfhoz kerültek, majd a rokoni

nak szóló ajánlást és átfestve címerét – Lorenzo de' Medicinek ajánlékozott (Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Plut. 73.39), lásd Marsilio Ficino: *De triplici vita*. In: *Mattia Corvino e Firenze: Arte e Umanesimo alla corte del re di Ungheria*. Catalogo della mostra. A cura di Péter FARBAKY et al. Firenze, Firenze Musei–Giunti, 2013. Kat. 79. (Lia Brunori)

38 Herkules Mátyás reprezentációjában betöltött szerepéről, ennek Ficínóhoz, illetve Firenzéhez fűződő kapcsolatairól lásd Valery REES: *Transformation and Self-Fashioning: Matthias Corvinus and the Myth of Hercules*. *Annual of Medieval Studies at CEU*, 1. 2005. 167–186; Dániel Pócs: *Il mito di Ercole: arte fiorentina al servizio della rappresentazione del potere di Mattia Corvino*. In: *Mattia Corvino e Firenze: Arte e Umanesimo alla corte del re di Ungheria*. Catalogo della mostra. A cura di

Péter FARBAKY et al. Firenze, Firenze Musei–Giunti, 2013. 222–229.

39 Filippo Valori magyarországi érdekeltségeinek nagyságát jól érzékelteti, ahogy egy Lorenzo de' Medicinek írt levelében arról panaszkodik, hogy Mátyás halála gazdaságilag milyen nehéz helyzetbe hozta, lásd Sebastiano GENTILE: *Marsilio Ficino e l'Ungheria di Mattia Corvino*. In: *Italia e Ungheria all'epoca dell'umanesimo corviniano*. A cura di Sante GRACIOTTI–Cesare VASOLI. Firenze, Leo S. Olschki, 1994. 107–108.

40 Alessandro Daneloni szerkesztette Foncio leveleinek kritikái kiadását: *Bartholomaeus Fontii Epistolarum libri*, I. A cura di Alessandro DANELONI. (Biblioteca umanistica, 7). Messina, Centro interdepartimentale di studi umanistici, 2008.

41 ZSUPÁN 2008a. (ld. 4. j.) 336.

kapcsolatok révén – Brandenburgi György fiának, Georg Friedrich von Brandenburg-Ansbachnak a felesége, Sophia braunschweig-lüneburgi hercegnő Ágost nagynénje volt – a wolfenbütteli hercegi könyvtárba. Nem újszerű ez az elképzelés, elsőként Horvát István, a Nemzeti Múzeum könyvtárosa vetette fel 1843-ban, a wolfenbütteli corvinák visszaszerzése ügyében József nádorral folytatott levelezésében,⁴² és emellett érvelt 1972-es tanulmányában a wolfenbütteli corvinákkal először csoportként foglalkozó Csapodi Csaba is.⁴³ A tárgyalt kötetben a provenienciakutatás jelenlegi állását Christian Heitzmann-nak, a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek Kézirattára vezetőjének nyitótanulmánya összegzi. Bár Maria von Katte és Wolfgang Milde munkájának köszönhetően az 1970-es évektől megindult a wolfenbütteli könyvtárra vonatkozó, Ágost herceg levelezéséből, leltárakból és korabeli leírásokból álló, meglepően gazdag forrásanyag feldolgozása, mindez sajnos viszonylag kevés konkrétummal gazdagította a corvinák származásával kapcsolatos, korábban is ismert tényeket.⁴⁴ A Tolhopff-corvináról a József nádorral folytatott fent említett levelezés tanúsága szerint már a 19. század közepén tudott volt, hogy Sophia hercegnő ajándékozta Ágostnak.⁴⁵ Az ellopott Ficino-kötetről a kódex elejéhez csatolt levél alapján már Otto von Heinemann 1900-ban publikált katalógusa feljegyzi, hogy Thomas Lansius tübingeni professzor ajándékozta 1623-ban Ágostnak.⁴⁶ A Cortesi-corvináról pedig már Csapodi számára is ismert volt, hogy 1531-es kiadásának előszavában Vincentius Opsopoeus (†1539) Brandenburgi Györgyöt jelöli meg a nyomtatott verzió alapjául szolgáló kézirat kölcsönzőjeként.⁴⁷ Az 1627 közepéig megszerzett könyveket téma szerint csoportosító, a későbbi szerzeményeket pedig a bekerülés ideje szerint feljegyző *Bücherradkatalog*ból mindössze az derül ki, hogy 1627-ig az összes

corvinához hozzájutott a herceg, a bizonytalan státuszú Regiomontanus-kötet kivételével.⁴⁸ Zsupán Edinának és Christian Heitzmann-nak egyelőre csak a Fonzio-kódex megszerzésének *terminus ante quemjét* sikerült 1619-re pontosítani Ágost levelezésének segítségével, a kötet provenienciájáról azonban a Corvina-származáson túl a levelekben sem közöl a herceg semmit.

A wolfenbütteli corvinák nagy részének valószínűsíthető ansbachi eredetét, valamint a Ficino-kódexet ajándékozó Thomas Lansius tübingeni kötődését érdemes egy pillanatra a többi, ma Németországban őrzött corvina provenienciájának kontextusába helyezni. Ezek között három másik kódex is járt Ansbachban. A müncheni Polybios-kötet az 1529-es *editio princeps*et készítő Vincentius Opsopoeus közlése szerint az ansbachi jogász, Jacobus Otto Aezelius tulajdonában volt, akitől a nürnbergi humanistához, id. Joachim Camerariushoz (1500–1574) került.⁴⁹ Épp ezeken a pontokon érintkezik a Polybios provenienciájával az erlangeni Xenophón-corvina útja, amelyet Opsopoeus adott Camerariusnak, hogy publikálja a szöveget.⁵⁰ Bár 16–17. századi története egyelőre feltáratlan, az ansbachi Schlossbibliothekből került Erlangenbe 1806-ban a hercegi könyvtár java részével együtt a corvina-kötéséről híres Biblia is.⁵¹ A másik müncheni görög corvina provenienciája pedig Tübingenhez kapcsolódik: az itteni egyetem többszörös rektorának, id. Jacob Schegknek (1511–1587) a tulajdonában volt.⁵² A humanisták érdeklődésére számot tartó ókori görög szövegektől műfajában és megjelenésében is nagyon eltérő kódex, a *Mátyás Graduale* is ezen a környéken, a württembergi hercegek – feltételezhetően stuttgarti – könyvtárában lehetett a 17. század elején.⁵³ Hozzávéve ehhez a Nürnbergben és Augsburgban lévő, majd a müncheni hercegi könyvtárban

- 42 MÁTRAY GÁBOR: József nádor törekvései a wolfenbütteli Corvina-codexek visszaszerzésére. Néhai Mátray Gábor kéziratából. *Magyar Könyvszemle*, 8. 1883. 76. Viskolcz Noémi is hivatkozik erre a részletre: Viskolcz Noémi: Corvinák Bécsben a 16–18. században. Görög szerzők latin fordításai. *Magyar Könyvszemle*, 124. 2008. 284.
- 43 CSAPODI CSAPODI: Die Corvinischen Codices in Wolfenbüttel. *Wolfenbütteler Beiträge*, 1. 1972. 38–42.
- 44 MARIÁ VON KATTE: Herzog August und die Kataloge seiner Bibliothek. *Wolfenbütteler Beiträge*, 1. 1972. 168–199; WOLFGANG MILDE: Die Erwerbungsjahre der Augusteischen Handschriften der Herzog August Bibliothek, Supplement zum Katalog von Otto von Heinemann „Die Augusteischen Handschriften“ Bd. 1–5, Wolfenbüttel 1890–1903. *Wolfenbütteler Beiträge*, 14. 2006. 73–144.
- 45 MÁTRAY 1883. (ld. 42. j.) 75.
- 46 OTTO VON HEINEMANN: *Die Augusteischen Handschriften, Bd. 4: Codex Guelferbytanus 77.4 Augusteus 2º bis 34 Augusteus 4º*. Frankfurt a. M., Vittorio Klostermann, 1966. 161. (Eredeti kiadása: *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel, Zweite Abtheilung: Die Augusteischen Handschriften*, IV. Wolfenbüttel, 1900.)
- 47 CSAPODI 1972. (ld. 43. j.) 41.
- 48 MILDE 2006. (ld. 44. j.) 76, 116.
- 49 Polybios: *Historiae libri I–V*, Herodianus historicus: *Ab excessu divi Marci libri VIII*, Heliodorus Emesenus: *Aethiopia* (15. század 1. harmada), München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. graec. Monac. 157. Kersztin HAJDÚ: Mit glücklicher Hand errettet? Zur Provenienzgeschichte

der griechischen Corvinen. In: *Ex Bibliotheca Corviniana*. (ld. 3. j.) 35–38.

- 50 *Biblia* (Bologna, 14. sz.), Erlangen, Universitätsbibliothek, ms. 6. Hans THURN: *Die griechischen Handschriften der Universitätsbibliothek Erlangen*, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1980. 17.
- 51 Hans FISCHER: *Die lateinischen Pergamenthandschriften der Universitätsbibliothek Erlangen*. (Katalog der Handschriften der Universitätsbibliothek Erlangen, 1.) Erlangen, Universitätsbibliothek, 1928. 10–11, 543; CSAPODI 1973. (ld. 1. j.) 399. Fischer és Csapodi is feltételezi, hogy ez a kódex is Brandenburgi György révén került Ansbachba.
- 52 Porphyrius: *De vita Plotini*, Plotinus: *Enneades I–VI* (1464–1465), München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. graec. Monac. 449, lásd HAJDÚ 2008. (ld. 49. j.)
- 53 Klaus Schreiner a württembergi könyvtárak sorsáról írt tanulmányában közli az 1634-es nördlingeni csata után a württembergi hercegi könyvtárból Bécsbe szállított könyvek listáját, amely egy Mátyás könyvtárból származó, szép miniatúrákkal díszített, nagyon elegáns „Missale secundum usum Ecclesiae Catholicae in choralis”-t is említi. A kódex III. Ferdinánd (1608–1657) magyar király és német-római császár könyvtárának Matthäus Mauchter udvari könyvtáros által 1652-ben összeállított katalógusában „Rituale et Graduale Musicum Romanum”-ként bukkan fel újra. Lásd Klaus SCHREINER: Württembergische Bibliotheksverluste im Dreißigjährigen Krieg. *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 14. 1974. 699–700. A Schreiner által közölt jegyzékek megfelelő tételeivel Csapodi Csaba azonosította a *Gradua-*

kikötő corvinákat, különös koncentrátságuk figyelhető meg a 16. században délnémet területeken, ami érdemes lehet a további kutatásra.⁵⁴ Az eddig feltárt adatok is sejtetnek abból valamennyit, hogyan profitáltak az itteni humanisták a hozzáférhető corvinákból, illetve kapcsolatrendszerük hogyan befolyásolta a kódexek mozgását.

A wolfenbütteli corvinák Ansbachon át vezető provenienciájának sokáig volt alternatívája a bécsi származtatás, amelyet Hermann Conring 1661-es *De Bibliotheca Augusta* című munkájára hivatkozva újra és újra felvetett a szakirodalom.⁵⁵ A jelenlegi kötet végleg leszámol ezzel a hipotézissel, és nem is elsősorban Heitzmann tanulmánya a – mint láttuk, nagyrészt eddig is ismert – tények felsorakoztatásával, hanem a kötet utolsó írásában Zsupán Edina annak feltárásával, hogyan és miért is született meg a bécsi proveniencia mítosza.

A fikatív bécsi származtatás csupán egy részlete annak a képnek, amit a gondosan összegyűjtött, részben eddig ismeretlen források alapos filológiai és irodalmi elemzésével Zsupán Edina rajzol a könyvtárnak és azon belül a corvináknak Ágost herceg uralkodói reprezentációjában betöltött funkciójáról. Zsupán éles szemmel ismeri fel, milyen kulcsszerepet játszott ebben Bartolomeo Fonzio műveinek Ágost kezdeményezésére létrejövő 1621-es kiadása, amelyben a herceg javaslatára Bonfini *Symposionját* is újraközölték. A későbbi wolfenbütteli könyvtárat dicsőítő írások elemzésével Zsupán egyrészt bizonyítja, hogy a corvina-kódexen alapuló Fonzio-kiadás Ágost egyik legfőbb művének státuszára tett szert a herceg reprezentációjában. Másrészt bemutatja, hogy bevezetőjében a kiadást előkészítő Georg Rehm (1562–1625) hogyan vonatkoztatja magára Ágostra a kötetben közölt szövegek Mátyást és könyvtárat dicsőítő prólóusait,⁵⁶ illetve hogy ezek hogyan váltak mind műfajilag, mind motivikusan a herceg könyvtárat dicsőítő művek előképeivé. Ezek az uralkodólaudációhoz szorosan kapcsolódó szövegek csak azután születtek, születhettek meg, hogy Ágost 1635-ben megörökölte a hercegi trónt, és a harmincéves háború végén, 1643-ban visszaszerzett Wolfenbüttelben kialakította rezidenciáját. Az új épületbe helyezett könyvtár, és azon belül kiemelten a corvinák, csak ezután válhattak az uralkodói reprezentáció legfőbb elemévé. A panegirikus hangvételű wolfenbütteli könyvtárleírások közül Hermann Conring 1661-es műve eddig is ismert volt a kutatás számára. Johann Schwartzkopf 1649-es *Bibliotheca Augusta* című, a szakirodalomban korábban nem tárgyalt munkájában azonban Zsupán Edina nemcsak a hercegi könyvtár méltatásának egy korábbi példáját azonosította, hanem Conring írásának mintaképet is, ahonnan nem mellesleg a téves bécsi proveniencia mítosza is eredeztethető. Zsupán rávilágít arra, hogy épp a szöveg műfaja, a toposzokat működtető laudáció magyarázza, hogy a legendás eredet felülírhatta a tényeket.

A tanulmány utolsó egysége a források alapos áttekintésével, számos új dokumentum beemelésével a wolfenbütteli corvinák későbbi recepcióját vizsgálja, azt, hogyan növekedett a számuk tizenháromra, majd csökkent a 19. században meginduló, Römer Flóris és Csontos János nevéhez köthető, tudományos igényű corvina-kutatással ismét – a ma is autentikusnak tartott – nyolcra. Fontos adalékokkal szolgál ez a fejezet ahhoz, milyen tudással rendelkeztek a 17–18. században Mátyás könyvtárának későbbi sorsáról és az innen származó könyvekről, illetve milyen kritériumok alapján „minősítettek fel” bizonyos kódexeket corvinává. Zsupán Edina kötetet záró tanulmánya összességében ékes bizonyítéka annak, hogy a corvinák provenienciájára vonatkozó kutatásoknak a pusztán adatok felszínre hozatalán túl jóval tágabb dimenziói is lehetnek. Képet adhat arról, miként élt Mátyás könyvtára az utókor emlékezetében, kódexei milyen szimbolikus, reprezentatív potenciállal bírtak későbbi tulajdonosaik számára.

A wolfenbütteli corvinákat feldolgozó kötet katalógusrészének alaposága, adatgazdagsága, és a kódexeket történeti, művelődéstörténeti, művészettörténeti és – Zsoldos Endre Tolhopff *Stelláriumát* tartalmi szempontból vizsgáló írása esetében – tudománytörténeti kontextusba helyező tanulmányai erős várakozást ébresztenek az olvasóban az *Ex Bibliotheca Corviniana* sorozat következő kötetei iránt. A kódexek száma alapján leginkább a Vatikáni Könyvtár vagy a párizsi Bibliothèque nationale de France corvinái kínálnák magukat egy újabb könyv anyagául.⁵⁷ Ezek az együttesek azonban provenienciájukat tekintve jóval heterogénebbek, mint akár a müncheni, akár a wolfenbütteli kódexcsoport, így részben más kihívások elé állítanak a kutatókat. A wolfenbütteli corvinák együttese azonban mindenképp, még a müncheniekhez képest is, speciális eset. Nemcsak a kódexek tartalmi és megjelenésbeli egységessége különleges, amelyre a jelen kötet vonzó magyarázatként kínálja fel a feltételezhetően Corvin Jánosig visszavezethető provenienciát, hanem az a tudatosság és következetesség is egyedülálló, hogy a bibliofil Ágost felhasználta őket saját uralkodói reprezentációjához. Ennek felismerése és bemutatása a jelen kötetnek, azon belül is különösen Zsupán Edina záró tanulmányának az egyik legfőbb érdeme.

Nagy Eszter

lét: CSAPODI–CSAPODINÉ 1976 (ld. 25. j.) 44; (itt a Württembergische Landesbibliothek megnevezés téves lehet, hiszen ezt az intézményt csak a 18. század második felében alapították).

54 ZSUPÁN 2008b. (ld. 6. j.) 74–75.

55 VISKOLCZ 2008. (ld. 42. j.) 283–285.

56 Fonzio Mátyáshoz szóló ajánlása mellett Johannes Leuvenclavius Bonfini *Symposionjának* 1572-es *editio princeps*éhez írt előszava is szerepelt a kötetben.

57 Monok István a franciaországi corvinák feldolgozását jelölte meg következő lépésként, lásd MONOK 2008. (ld. 4. j.) 332.